

Rist inkade valitseja palee pühas paigas: üks Garcilaso kroonikateate tõlgendusvõimalusi

Tarmo Kulmar

Abstract

A cross in the sanctuary of an Inca ruler's palace: One option for interpretation of Garcilaso's chronicle message

KEYWORDS: *chronicles of Peru after the conquista, Garcilaso de la Vega, conquista of Peru, religion of Incas, symbolism of the Andes, chakana*

First, the author provides a brief overview of the life and activities of Garcilaso de la Vega (1539–1616), one of the most significant chroniclers of Peru after the conquista. This is followed by a partial translation from Spanish into Estonian of the 3rd chapter of the 2nd book of Garcilaso's main work Los comentarios line de los Incas. In this chapter, the author of the book describes a valuable cross with branches of equal length which had been kept in the sanctuary in the palace of an Inca ruler and later been placed on the altar in the cathedral of the capital city Cuzco.

Garcilaso was a Mestizo; his mother was a member of the ruling Inca dynasty, and, therefore, he was well versed in the pre-conquista history, heritage and lifestyle. This explains the great truth value of Garcilaso's chronicle for gen-

eral and religious history and his sympathy for the local people. It is obvious that by his treatment of the Inca religion, he tried to defend the indigenous people from the violence of the conquistadores and the potential persecution by the Holy Inquisition, which followed the Spanish conquest of Peru.

Eventually, the author of the article proposes a possible reason why the local people who did not know Christianity before the Spanish conquest could have worshipped this cross. Even now, a special place in the symbolism of the peoples of the Andes belongs to a cross-shaped artefact called chakana which is considered an important image in Quechua mythology, cosmology and social order. In the opinion of the author of the article, the cross described by Garcilaso was just a chakana.

TARMO KULMAR, *DrTheol*, professor emeritus of the School of Theology and Religious Studies, University of Tartu

Sissejuhatuseks

Järgnevas käsitluses võetakse vaatluse alla ühe Peruu 16.–17. sajandi tuntuma kroonikateksti usundiline teade, mis on tekitanud arusaamatusi. Algul tutvustan lühidalt kroonikakirjutajat ja tema teost, seejärel esitan konkreetse peatüki tõlkekatkendi ning lõpuks kommenteerin ja esitan oma seisukoha.

Kroonik ja tema teosed

Garcilaso de la Vega (12. aprill 1539 – 23. aprill 1616), isa suguvõsanime järgi sünnijärgselt Gómez Suárez de Figueroa, tuntud ka kui El Inca või Inca Garcilaso de la Vega, oli hispaanlasest konkistadooride kapteni ja inkade¹ keiserliku suguvõsa printsessi poeg. Ta oli emapoolse suguvõsa

1 Erinevalt laialt levinud arvamusest ei ole inkad muistsete peruulaste üldnimetus. Selle sõnaga kutsus end enne eurooplaste vallutusi üks Tahuantinsuyu hiigelriiki valitsenud ketšua hõim. Sõna „inka“ tähendus ei ole selge. Sõnaraamatud annavad tähendusi 'valitseja' (hisp *gobernador*, vt Muños 2004), 'tähtsaim, õilis, isand, peremees' (hisp *principal*; *señor*; *amo*, vt *Diccionario sine anno*) ja 'Peruu kuningate nimetus' resp. tiitel (sks *der Name der peruanischen Könige*, vt Tschudi 1853). Tahuantinsuyu ehk Nelja Ilmakaare Riik ('neli suurt peaproovintsi inkade ajal; neli ilmakaart' (sks *die vier grossen Hauptprovinzen Peru's zur Zeit der Inca's, auch die vier Himmelsgegende*, vt Tschudi 1853)) hõlmas nüüdset ranniku- ja mägi-Peruud, suurt osa Boliiviast ja Ekuadori ning ligi pool Tšiilit.

liikmetelt kuulnud lapsena palju huvitavat ja autentset ajaloolist teavet. See oleks läinud kaotsi, kui Garcilaso ei oleks seda vanemas eas kirja pannud põhjalikus kroonikateoses *Los Comentarios Reales de los Incas* (Kuninglikud resp. tõesed² teated inkade kohta). Raamat ilmus Lissabonis 1609. aastal ja on juba alates esmatrükist pärvinud kestva tähelepanu.

See raamat, Garcilaso kõige tähtsam teos, koosneb tegelikult kahest osast. Esimene osa, mida tuntakse sellesama pealkirja „*Comentarios Reales de los Incas*“ all, on suure ajaloolise tõe väärtusega, aga ka väljapaistva kirjandusliku väärtusega inkade ajalugu ja kultuuri tutvustav ajalooallikas. Teose teine osa „*Historia general del Peru*“ („Peruu üldine ajalugu“), mis jutustab Peruu vallutamise tähtsatest sündmustest ja 16. sajandi kodusõdadest, on vähem tuntud ning ilmus 1617. aastal pärast autori surma.

Kõnealune esimene osa ei ole lihtsalt ajalooline kroonika. Kuna Garcilaso ema perekond troonis Peruu kuni hispaanlaste vallutuseni, kujutab autor inkasid mõistetavalt kui heatahtlikke riigivalitsejaid, kes tagasid korra ja heaolu — kõik inimesed olid enne hispaanlaste tulekut hästi toidetud ja õnnelikud. Olles õppinud oma ema sugulaste juures tundma inkade igapäevast eluolu, sai ta seda oma kirjutistes üsnagi põhjalikult edasi anda. Ta oskas üksikasjalikult kirjeldada poliitilist süsteemi, rahva austust selle vastu, aga ka väsimatut tööd, mida impeeriumi valitsenud inkad allutatud rahvastelt nõudsid. Ent loomulikult kujutas ta ristitud kristlase ja kultuuri-liselt hispaanlasena inkade religiooni ning selle impeeriumi ajalugu kristlikust vaatenurgast.³

Teksti tõlge

II raamat, 2. peatükk. Inkadel oli rist pühas paigas.⁴

2 Hisp *reales* on tõlgitavad nii 'kuninglikud' kui ka 'tõelised/tõesed/ehtsad'. Mõlemad sobivad: 'kuninglikud' sellepärast, et Garcilaso kasvas üles inkade valitsejasoo liikmete seas, 'tõesed' sellepärast, et Garcilaso püüdis edastada inkade kohta tõesest teavet.

3 Garcilaso elu ja loomingu kohta vt eriti https://www.cervantesvirtual.com/portales/inca_garcilaso_de_la_vega/autor_apunte/ (7.01.2023) ja <https://incredibletravelperu.com/blog/cultura/biografia-de-inca-garcilaso-de-la-vega/> (7.01.2023), samuti on head viited https://es.wikipedia.org/wiki/Inca_Garcilaso_de_la_Vega (7.01.2023).

4 Originaaltekst: *Libro II*, „Capítulo 3. Tenían los Incas una Cruz en lugar sagrado“. Vt peatüki täielikku hispaaniakeelset teksti nt <http://shemer.mslib.huji.ac.il/lib/W/ebooks/001531300.pdf> (7.01.2023) või Garcilaso 2019.

Inkade kuningatel Cuscos oli peen valgest ja punasest marmorist rist, mida nad kutsuvad *yaspe*-kristalliks.⁵ Nad ei oska öelda, mis ajast see pärineb. Minust jäi see 1560. aastal selle linna katedraalkirik⁶ kabelisse, rippudes konksu otsas nõõriga, mis läks läbi risti ülemise osa. Mäletan, et pael oli mustast sametist. Võib-olla oli indiaanlaste ajal selle küljes hõbedast või kul-last kett, mis hiljem, kui vahetati siidi vastu, ära võeti.

Rist oli ruudukujuline, niisama lai kui pikk. See oleks kolm neljandikku *vara*'t⁷ ja kolm sõrme⁸ ja peaaegu sama paks [s.t kolm sõrme paks].⁹ See oli terviklik ja väga hästi nikerdatud, tema nelinurkselt nikerdatud nurgad olid väga hästi viimistletud, kõik [vastastikku] paaris, kivi oli väga poleeritud ja läikiv.

Neil oli see ühes nende kuninglikest majadest, paigas, mida nad nimetavad *huaca*, mis on [nende keeles] püha koht.¹⁰ Nad ei kummardanud seda, vaid pigem austasid. See [austamine] pidi toimuma tema ilusa välimuse või mingi muu eripära tõttu, mida nad ei osanud öelda.

Nii et neil oli see, kuni markii Don Francisco Pizarro sisenes Tumbese orgu ja seal juhtus, et Pedro de Candia jumaldas ja austas [seda risti]. Hispaan-lased, kui nad võitsid ära selle keiserliku linna [Cuzco] ja ehisasid sinna meie ülima Jumala templi, panid selle [risti] sinna kohta, kuhu ma ütlesin [s.t alta-rile], mitte rohkem kaunistatult kui [eelnevalt] mainitud. See oli väga õiglane panna see [rist] sinna kõrgele altarile, mis oli kullaga ja vääriskividega väga kaunistatud — sest nad [hispaanlased] leidsid seda kõike nii palju [s.t kulda ja vääriskive] — ja nad näitasid uhkusega indiaanlastele oma püha religiooni, et võrrelda neid [indiaanlasi] meiega, samuti koos selliste asjadega nagu see rist. Ja teiste asjadega, mis neil [indiaanlastel] oli oma seadustes ja korraldustes, mis on väga lähedased looduse seadusele,¹¹ mida saaks võrrelda meie püha

5 Garcilaso peab *yaspe*-kristalli all silmas ilmselt materjali, mitte risti.

6 Katedraal on teatavasti piiskoplik peakirik, sellest ka *iglesia catedral* — minu täpne tõlge 'katedraalkirik'.

7 *Vara* on vanaaegne hispaania pikkusmõõt. 1 *vara* = 83,5 cm.

8 $\frac{3}{4}$ *vara*'t on 63,5 cm, kolm sõrmelaiust on umbes 4 cm. Seega on risti pikkus kokku ligikaudu 63,5 + 4 = 67,5 cm.

9 Nurksulgudes tekst on minu lisandus tõlkele autori mõtte arusaadavuse tagamiseks.

10 *Huaca*, eri kirjaviisides ka *wak'a*, *guaca* — ketšua k 'püha', ka 'ebatavaline'. J. J. von Tschudi kommenteerib sõna *huaca* põhjalike tekstinäidetega kui paljutähenduslikku nimisõna, mis tähistab kõike, mis on muistsete peruulaste religiooniga sügavaimas seoses (saksakeelses tekstis: *ein Substantivum von vielfachen Bedeutungen, von denen die meisten mit der Religion der alten Peruaner in der innigsten Beziehung sind...* (vt Tschudi 1853, S. 292–293) .

11 Teisisõnu: Garcilaso peab silmas, et indiaanlaste ühiskond toimis looduslaste kombel.

seaduse [s.t kristliku religiooni] käskude ja halastuse tegudega.

Ja kuna see [jutt] on risti teemal, siis ütleme, et nagu on hästi teada, kasutatakse seda Jumala ja Risti nimel vande andmiseks, et kinnitada seda, mida nad ütlevad nii kohtus¹² kui ka lihtsalt niisama. Ja paljud teevad seda, ilma et nad peaksid kurja vanduma, kuid [vannuvad kurja] halvast harjumusest.

Me ütleme, et nad olid [meelte]segaduses, kui seda tegid, sest et inkad ja kõik nende impeeriumi rahvad ei teadnud kunagi, mille nimel tuli vanduda. Pachacamakile ja Päikesele ja muudele asjadele on nad avaldanud austust ja kuulekust, mille pärast nad neid [nimesid] suhu võtsid, aga nad [mitte ainult] ei nimetanud, vaid ka austasid neid.

Üldised kommentaarid ja diskussioon

Inca Garcilaso de la Vega käsitleb religiooniprobleeme oma teose viies raamatus (*Libro*) ehk kokku teose 28 peatükis (*Capitulo*). Neist esimene raamat (*Primer Libro*), milles vaadeldakse inkade varasemat religioosset elu, on pühendatud looduskultustele. Teine raamat (*Segundo Libro*) käsitleb otseselt inkade erinevaid kultusi ja jumalaid, religioosseid arusaamu ning preesterkonda. Kolmas raamat (*Tercer Libro*) tutvustab Cuzco päikesetemplit, ülempreestrit, ohverdamispaiku ja inkade vanimat päikesetemplit, mis asus Titicaca järve saarel. Neljandas raamatus (*Cuarto Libro*) on juttu „päikeseneitsite“ ehk rahva seast välja valitud ilusate tütarlaste seisusest ja nende kloostritest. Kuues raamat (*Sexto Libro*) annab põhjaliku ülevaate kõige tähtsamast päikesejumala pühast nimega *Inti Raymi*, aga ka maailma looja, jumal Pachacamaki kultusest.

Enne kui tulla risti juurde, on tähtis märkida, et kõnealusele kolmandale peatükile eelnev teine peatükk (*Libro Segundo, Capitulo Dos*) kannab pealkirja „Inkad austasid tõelist Jumalat, meie Issandat“.¹³ Seal kirjutab Garcilaso maailma looja ja inkade taevajumala Pachacamaki kultusest, keda ta esitleb kui kristliku jumala analoogi. Peatükk lõpeb autori tõde-

12 Nagu kroonika edasises tekstis selgub, peab Garcilaso silmas seda, et indiaanlased andsid kohtus sellise risti juures vannet.

13 Hisp: *Rastrearon los Incas al verdadero Dios Nuestro Señor*.

musega, et indiaanlased, tundes Pachacamaki¹⁴ näol kristlikku Jumalat, ei ole sugugi naernud kristluse õpetuse üle, mistõttu saaks neid paganateks nimetada tõesti vaid suure ettevaatusega.¹⁵

Vaadeldav peatükk (*Libro Segundo, Capitulo Tres*) jutustab ristist. Kirjelatud ese on hinnaline, väliselt kaunis, mitte väga suur, mõeldud ilmselt kuhugi riputamiseks, aga mitte kaela. Antud juhul nägi Garcilaso seda rippumas kabeli altari sametist või siidist nööri otsas. Juhin tähelepanu, et rist on igatpidi võrdkülgne, nii et mahub ruudukujulise figuuri sisse. Rist oli seega nii pikk kui lai. Tema üks külg oli $\frac{3}{4}$ vara't ja kolm sõrmelaiust lisaks ehk siis 67–68 cm pikk. Tegu on mõõtude järgi ju suhteliselt väikese esemega, kuid Garcilaso omistab sellele väga suurt tähtsust. Ta rõhutab ka, et rist oli asunud inkade valitseja maja pühas paigas, olles seega samuti *huaca*, mis teatavasti tähendab ketšua keeles „püha“. Seda sõna tarvitatakse tänapäevani üldse kõikide religiooselt pühade nähtuste, esemete, kohtade ja olendite kohta. Garcilaso näitab selle osutusega, et inkade valitseja on pidanud seda risti väga suure au sees, kuigi mitte ilmselt kummardanud, jätkates, et risti nimel on ka vandeid antud.

Kui nüüd panna inkade risti lugu eelmise peatüki (*Libro segundo, Capitulo Dos*) konteksti, mille pealkirjas Garcilaso väidab juba, et inkad tundsid „ainsat Jumalat, meie Issandat“,¹⁶ siis võib jõuda kergesti mõttele, et Garcilaso tahab väga näidata inkasid varjatud kristlaste või teadvustamatult ristiusu austajatena. See on tänapäeva peruanistikateaduses võrdlemisi levinud seisukoht, mida on ilmselt mõttekas toetada.¹⁷

Vene teadlane, amerikanist Juri Knorozov (1922–1999) on ühe teise kroonikakirjutaja, Martín de Murúa kroonikale toetudes maininud,¹⁸ et võrdsete külgedega rist oli inkadel kasutusel kaitseks kurjade vaimude eest (Knorozov 1974: 713).

Arendan seda ideed nüüd edasi ja pakun välja, et see ristikujuoline ese oli

14 Pachacamak (ketšua 'maailma looja') oli inkade usundi loojajumaluse üks nimedest, keda rohkem tunti Wiracochana.

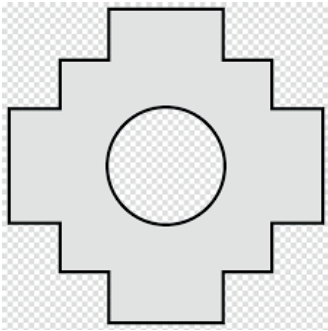
15 Siinkohal on Garcilaso tõdemust vaid kokkuvõtlikult refereeritud. Vt originaalteksti <http://shemer.mslib.huji.ac.il/lib/W/ebooks/001531300.pdf> (7.01.2023) või Garcilaso 2019.

16 Vt märkus 11.

17 Vt nt Someda 2001, pp. 62–66.

18 Knorozov ei anna täpset viidet, kuid ilmselt peab ta silmas Fray Martín de Murúa 1616. aastal ilmunud kroonikat (Murúa 2001).

chakana.¹⁹ See on Andide kultuurides väga vana ja laialt levinud võrdsete trepikujuliste külgedega ristikujuline artefakt, mis on suure au sees ka praegu. Kuigi *chakana* võib mõnikord olla ka tavaline rist, mille harud on võrdse pikkusega, aimub Garcilaso kirjeldusest siiski, et konkreetsel ristil võis olla rohkem nurki.²⁰ Sellist risti ei kummardata kui puhtreligioosset eset, vaid austatakse kui Andide kosmoloogia, matemaatika, loodusnähtuste, inkade riigi ja ühiskonna väärtuste tähtsat sümbolit, mille andis inimestele jumalus Wiracocha (Grillo 1995: 104) (vt pilti²¹). Selle sümboolika lahtikirjutamine ei ole aga praeguse kirjutise teema.²²

Chakana levinuimal kujul

Lõpetuseks

On ilmne, et oma inkade religiooni käsitlesega püüdis Garcilaso kaitsta põlisrahvast konkistadooride vägivalda ja Püha Inkvisitsiooni võimaliku jälitamise eest, mis järgnes Peruu vallutamisele hispaanlaste poolt. Kuna ta kirjutas oma kroonika Hispaanias ja avaldas Portugalis, siis suuremal määral tema püüdlused ilmselt ei õnnestunud, kuigi pälvisid aja jooksul

19 Kirjapildis ka *chacana*, ketšua k 'trepp' (Tschudi 1853: sks *die Treppe*, hisp *escalera*).

20 Vt ülal esitatud tõlke teist lõiku: „...tema nelinurkselt nikerdatud nurgad olid väga hästi viimistletud, kõik [vastastikku] paaris...“

21 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coa_Illustration_Cross_Chakana.svg (7.01.2023)

22 Vt inkade kosmose- ja inimesesümbboolika kohta lähemalt nt Grillo 1995 ja Manrique 2002.

üha enam tähelepanu. Ent vaieldamatult oli Peruu misjonäride seas palju arukaid inimesi, millest annavad tunnistust mitmedki vaimulike visitatsioonide säilinud aruanded ja ülestähendused.¹

Kirjandus

Arriaga, Pablo Joseph de, de la Compañía de Jesús 1999. *La Extirpación de la Idolatría en el Pirú* [1621]. Cuzco: Centro de Estudios Regionales Andinos „Bartolomé de las Casas“

Chakana — https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coa_Illustration_Cross_Chakana.svg (7.01.2023)

Diccionario *sine anno* = *Diccionario Español — Quechua / Quechua — Español*. Lima: EGSELUR

Garcilaso de la Vega, Inca 2019. *Los Incas: Comentarios Reales de los Incas* [1609]. Edición completa e ilustrada. Arequipa: Ediciones El Lector S.R.L

Garcilaso de la Vega, Inca 2009. *Comentarios Reales de los Incas* [1609]. Lima: SCG. <http://shemer.mslib.huji.ac.il/lib/W/ebooks/001531300.pdf> (7.01.2023)

Grillo Annuciata, Máximo 1995. *La ciencia y tecnología incaica*. Cuzco: Ediciones Inca Rojo.

Knorozov, Juri 1974. Primetšaniya (9). — *Inka Garsilaso de la Vega. Istorija gosudarstva inkov*. Perevod so staroispanского V.A. Kuzmištševa. Leningrad: Nauka

Manrique Enriquez, Fernando 2002. *Pachasofia y runasofia Andina*. Cuzco: Rentería Editores S.A.C²

Muños Hermosa, Ruben Toribio 2004. *Quechua*. 3ra Edición Ampliada. Cuzco: Fundación Cesáreo Muños Castro De La Cuba

Murúa, Fray Martín de 2001. *Historia general del Perú. Origen y descendencia*

1 Paar tuntumat on nt jesuiidi vaimuliku Arriaga (1999) aruanne ja augustiinlaste ordu munkade *Relación* (1992).

2 Selle teose pealkiri vajab tõlget. Ketšua k *pacha* on 'maailm; kosmos' ja *runa* 'inimene'. Kreeka k *sofia* on 'tarkus'. F. Manrique teose pealkiri oleks eesti k nt *Andide maailma- ja inimesekäsitus*.

de los incas [1616]. Edición de Manuel Ballesteros Gaibros. Madrid: Dastin S. L.

Someda, Hidefujii 2001. *El Imperio de los Incas: Imagen del Tahuantinsuyu creada por los cronistas*. Lima: Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú

Relación 1992 = *Relación de la religión y ritos del Perú hecha por los padres agustinos* [1584]. Edición, estudio preliminar y notas de Lucila Castro de Trelles. Lima: Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú.

Tschudi, Joachim Jacob von 1853. *Die Kechua-Sprache. Dritte Abteilung: Wörterbuch*. Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei